

**З ІСТОРІЇ
НАУКИ,
КУЛЬТУРИ
ТА ПОВІТТЯ**

Володимир Ляхоцький

**З КОЛА ВИДАТНИХ ДОСЛІДНИКІВ
ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

(До 125-річчя від дня народження В. О. Біднова)

Василь Олексійович Біднов (02.01.1874—01.04.1935) (Псевдоніми: В. Поперешній, В. Степовий, В. Широчанський; криптонім — К та ін.) — визначний вчений, педагог, громадський, державний і релігійний діяч, публіцист, редактор, творчий доробок якого з історії церкви, запорізького козацтва, архівознавства, джерелознавства, історіографії, мемуаристики, біографістики, освіти та культури, за попередніми даними, налічує понад 114 праць.

Член церковно-історичного і археологічного товариства при Київській духовній академії, Полтавського церковного історико-філологічного комітету, катеринославських — вченої архівної комісії, єпархіального церковно-археологічного комітету, товариства “Просвіта”, почесний член музею ім. О. М. Поля (нині — Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького — В. Л.), дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві, Товариства українських поступовців, голова Українського педагогічного товариства, Кирило-Мефодіївського братства, першої української єпархії у м. Кам’янці-Подільському (1919—1920), засновник і ректор першого на еміграції Українського народного університету в Лансюті (1921), один із фундаторів Українського історико-філологічного товариства у Празі і його перший науковий секретар (1923—1929), основоположник і член управи Музею визвольної боротьби України, член Української Центральної Ради, ради міністра ісповідань УНР, депутат Ради Республіки. Належав до Української партії соціалістів-федералістів.

За радянської доби ім’я В. Біднова як емігранта, буржуазного націоналіста таврувалося, наукова спадщина ув’язнена в спецховища. Нині разом з іменами значної когорти славетних постатей нашої історії його ім’я дедалі ширше стає відомим українському загалу, а творчий доробок залучається до наукового використання.

Народився В. Біднов у селі Широкому Херсонського повіту (тепер районний центр Дніпропетровської області) в багатодітній родині заможного українського селянина. Неповторна краса малої Батьківщини, духовне багатство односельчан, феномен національної культури та традицій, працююча влада українців, православ’я, любов і ніжність матері, сувора, мудра влада батька, благоговійне ставлення до нього рідних, зокрема братів Митрофана і Тимоша¹, сформувало добру, надмірно скромну, милу, широдушею, веселу і гарячу, цікаву і приємну в товариській бесіді особистість, що все життя оточувала людей сердечністю і простотою².

Природна обдарованість, поєднана із завзяттям, цілеспрямованістю, надзвичайною добросовісністю і відповідальністю, сповнених постійною непевністю і сумнівами, з перших кроків оволодіння освітою виділила його серед ровесників³.

Після курсу у Широчанській однокласній школі в 1885—1889 роках навчається в Херсонському духовному училищі (бурсі). Тут, тяжко занедужавши на віспу, мало не втратив зір. 1889—1896 рр. — слухач Одеської духовної семінарії, а після двох років вчителювання в Миколаєві — студент Київської духовної академії.

Ще в Херсоні під впливом тодішнього “смотрителя” духовного училища М. Лашенка розвиваються, набуваючи повноти й окресленості, прищеплені з дитинства паростки національної самосвідомості. Вони поглиблюються в Одесі, де він знайомиться з відомими прогресивними українськими громадськими діячами М. Комаровим та Є. Чикаленком, вступає в Одеську громаду. Поруч із старшими товаришами бере участь в імпровізованих численних бесідах з простим людом, розповсюджує українські книжки, отримуючи таким чином першу практику просвітницької праці на ниві утвердження національної ідеї.

У серпні 1898 р. Василя Біднова зараховують слухачем Київської духовної академії (КДА). Для нього розпочинається новий, виключної значимості період. Знайомство з провідниками громадського руху української молоді, випускниками КДА О. Лотоцьким й В. Липківським, приводить до лав “семінарської громади”, Незаперечний духовний батько об’єднання — О. Кониський, український публіцист, письменник, громадський діяч і педагог, справив великий вплив на подальшу долю В. Біднова. Тут закладається і формується методологічне підґрунтя майбутніх студій, визначаються наукові пріоритети. За протекцією Олександра Яковича В. Біднов прилучається до співробітництва в бібліографічному відділі “Записок наукового товариства імені Шевченка”, де публікує першу свою рецензію на книгу Г. Кипріяновича “Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве с древнейшего до настоящего времени”⁴. Підписана криптонімом К., вона містить суворий присуд автору. Твір названо тендеційним, компліятивним, історіографічно обмеженим, що не “має в собі нічого оригінального” та “самостійного”⁵. Як зауважить пізніше секретар історико-філологічного товариства у Празі С. Наріжний, в даній рецензії відбилися як безкомпромісна принциповість наставника, так і неабиякі здібності вченого-початківця, що продемонстрував високу наукову школу, елементами якої позначені і “пізніше завжди ґрунтовні рецензії Біднова”⁶. Виклад аналізу твору Г. Кипріяновича засвідчив і обізнаність рецензента у досліджуваній автором проблемі, що підтвердила згодом високо оцінена 1902 р. екзаменаційною комісією КДА кандидатська праця В. Біднова, присвячена становищу православної церкви в Польщі і Литві.

Під час навчання в академії допитливість юнака відкриває йому і таємниці видавничо-редакторського цеху, світ біографічних досліджень. Познайомившись з В. Доманицьким, Ф. Матушевським, а згодом з В. Прокоповичем, він, незважаючи на молодість, потрапляє до гурту київських некрологів, яких громадськість жартома називала “гробопателями”. Згодом міністр освіти УНР доби Української Центральної Ради, прем’єр-міністр УНР в екзилі В’ячеслав Прокопович напише: “З самого початку праці моєї в “Віку” (1900 — В. Л.) на нас наймолодших покладено було завдання скласти некрологи українським діячам, що помирали за останній час. Провід у тій роботі вів старший між нами віком і багатший досвідом Василь Біднов”⁷. На жаль, з праці тієї так нічого й не вийшло. Цензура суворо стежила за тим, щоб в літературі проходила лінія меншвартості українців, а не звеличувався талант синів землі “малоросійської”, яка і прийняла їх багатьох за життя непоцінованих, незреалізованих, незнаних.

По завершенні академії В. Біднова, як такого, що навчався за державний кошт. без узгодження 2 серпня 1902 р. призначають викладачем історії церкви, розколу та сектантства Астраханської духовної семінарії. Неукраїнське оточення, несприятливий для здоров'я клімат пригнічували молодого педагога. В таких умовах не було снаги і до наукової праці. Короткий астраханський період ознаменувався в царині науки лише двома розвідками: “Как Астраханская духовная семинария готовилась к встрече А. Гумбольдта”, “Отношение Астраханских иерархов к местной духовной семинарии” та промовою для ювілейних урочистостей, текст якої було написано за дорученням керівництва⁸.

В. Д. Біднов.

З глибокої російської провінції він звертався до друзів з проханням про звільнення з примусового “ув'язнення”. І врешті, завдяки зв'язкам в київській та одеській Громадах, чималими зусиллями і наполегливістю її членів новий 1903—1904 навчальний рік В. Біднов розпочав у Катеринославі помічником інспектора духовної семінарії та викладачем психології, філософії, гомілетики, давньоєврейської і німецької мов.

З перших кроків праці на новому місці В. Біднов вливається до елітарного кола вчених-одномудців — істориків, архівістів, краєзнавців, етнографів, музеє- та пам'яткознавців, вступає до заснованої 16 березня 1903 р. КУАК, найважливішим аспектом діяльності якої стало виявлення і обстеження регіональних архівів, збір зведень про стан їхніх фондів з метою збереження цінних історичних документів, розроблення критеріїв та системи відбору писемних джерел у державних, громадських установах та організаціях, приватних колекціях, етнографічні, краєзнавчі дослідження, виявлення і збереження пам'яток старовини тощо. Вже 30 листопада 1903 р. протокол засідання комісії зафіксував тему доповіді, вперше виголошену на ньому В. Бідновим: “До сторіччя від дня смерті останнього кошового запорізької Січі П. Калнишевського”⁹.

На початку 1904 р., сповнений кипучою енергією творчої дії, В. Біднов береться за створення в Полтаві музею-сховища церковної старовини, розробку статуту задуманого церковно-археологічного товариства. Одночасно прагне реалізувати ідею єпископа Симеона щодо створення в Катеринославі церковного історико-археологічного товариства, але вона так і залишилася не втіленою¹⁰.

Багато часу дослідник присвячував обстеженню місцевих архівів. Насамперед у зв'язку з ювілеєм навчального закладу, де служив, звертається до його історії. І, як результат, 1904 р. друком виходить низка цікавих публікацій: “Столетний юбилей существования Архиерейского Дома и Семинарии в Екатеринославе”, “Краткие исторические сведения об Екатеринославской Духовной Семинарии”, “Материалы для истории Екатеринославской Духовной Семинарии. Образцы ученических сочинений 1830 год (Вірши)” й ін. Їх автор не обмежується проблематикою дослідження минулого одного навчального закладу. Отримані в київський період життя основи просографії він застосовує тепер у пізнанні минулого запорізької козащини. Одна з подібних розвідок — “Последний кошевой Запорожья П. Ив. Калнышевский”, обговорена на засіданні комісії, за свою ґрунтовність отримала честь бути видрукованою у першому випуску (1904) органу КУАК “Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии”.

Молодого енергійного вченого поруч із фактичним головою комісії директором Катеринославського комерційного училища А. Синявським та викладачем цього закладу маститим дослідником В. Пічетою на загальних зборах рекомендують до робочої групи з підготовки XIII Всеросійського археологічного з'їзду, який відбувся 1905 р. в Катеринославі. Його також обирають делегатом форуму і доручають підготовку привітання комісії конгресу, а також наукових повідомлень, включають до редакційної колегії спеціального випуску "Летописи", присвяченого знаменній події¹¹.

В. Біднов гідно витримує життєвий і науковий іспити. Оголошені ним на з'їзді дві доповіді дістали високу оцінку колег по фаху. Опубліковані в "Трудах тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе. 1905" (Т. 2, 1908) та у четвертому випуску "Летописей" (1908), вони засвідчили появу на небосхилі українського архівознавства та джерелознавства нової колоритної постаті. Докладність та досконалість опису архівних фондів, зроблених В. Бідновим, вражала фундаментальністю. Доповідаючи з'їздові про стан архіву найдавнішої козацької архітектурної пам'ятки регіону Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря, він охарактеризував умови його зберігання (приміщення, полиці, стан збереження справ та документів, кількісний склад — 150 од. зб.), зупинився на змісті виявленого часткового опису фонду, який охоплював 1773—1801 рр., на порівняльному аналізі опису та фактичній наявності документів, на хронологічно-систематизованому огляді їх змісту. Навів при цьому, з широким коментуванням, частково або ж повністю тексти окремих найцікавіших документів. Серед них були названі, зокрема, "Сальвогвардія" (охоронна грамота — В. Л.), видана генерал-аншефом П. Текелієм (російський військовий діяч, очолював війська, які 1775 р. зруйнували Нову Січ — В. Л.) есаулу Ієремію Малому, указ про пожалування останньому звання підпоручика, атестат про його участь у російсько-турецькій війні¹², указ митрополита катеринославського Гавриїла Банулеско Бодони про заміну старої монастирської дзвінниці новою тощо¹³.

Із властивою йому акуратністю й педантичністю В. Біднов підготував та розглянув на з'їзді і фонд архіву Катеринославської духовної консисторії, наголосивши на його значенні для вивчення історії церкви та регіону¹⁴.

На підставі виголошених ним повідомлень з'їзд порушив питання про необхідність реформування архівної справи в Російській імперії. Крім XIII, В. Біднов взяв участь також у XV археологічному з'їзді, що відбувся 1911 р. у Новгороді. Доповідей не виголошував, але був активним учасником дискусій по широкому спектру професійних проблем.

Виключною компетентністю та сумлінністю Василь Олексійович здобув у колег заслужену шану. 5 грудня 1906 р. обирається правителем (керуючим справами, секретарем — В. Л.) КУАК з обов'язками ведення не лише протоколів засідань, укладання звітності про її діяльність, а й разом з головним редактором "Летописи" А. Синявським підготовки до друку наступних її випусків¹⁵. Документи свідчать, що на В. Біднова полинув нескінченний шквал поточного навантаження відповідального секретаря видання — організація матеріалів, редагування, зв'язок з авторами та друкарнею, навіть коректура¹⁶. При цьому слід відзначити, що його секретарство у комісії припало на важкі роки революційного вибуху 1905—1907 рр., який розкидав багатьох її членів по різних куточках країни, ускладнив не лише проведення наукових експедицій та екскурсій, наукових засідань комісії, а й особисті контакти, часто навіть листування. Тому Василь Олексійович і скаржився, що "поріділи ряди членів: ніким їх поповнити", "працівників мало"¹⁷. Докладав багато зусиль для утримання навколо комісії її активу, організовував його працю, залучав нових прихильників і співробітників.

Він напружено працює, віддаючи себе без остатку справам комісії, науковим дослідженням, громадській діяльності, відповідям на нескінченні звернення про допомогу рідних, односельчан, колег, друзів, студентів, знайомих і незнайомих громадян. Досліджуючи історію православ'я, він прагне створити вагому наукову працю. Брак у Катеринославі необхідних документів та літератури затримував завершення роботи. До того ж, він ділить себе між науковими вподобаннями. З одного боку, прагне досконалого завершення розпочатих ще в академії досліджень і здобуття вченого ступеня магістра, що уможливило б втілення довгоочікуваної мрії — дістати посаду викладача вищого навчального закладу. З другого, — бажання поринути у щільні пласти архівних документів Катеринославщини. Але, як свідчив сам В. Біднов, він змушений був часто тільки зітхати за цими скарбами¹⁸, зазначаючи: “поки тут не йме”¹⁹. Постійна перевантаженість, а в результаті — фізичне виснаження, неможливість сповна віддатися науковій праці, змушує його відмовитися від посади секретаря. 14 листопада 1909 р.²⁰ на черговому засіданні, отримавши подяку “за труди в пользу Комісії”, він передав справи шойно обраному до її складу Д. Дорошенку²¹. Однак документи свідчать, що обов'язки відповідального секретаря “Летописи” він не залишав до виходу останнього їх випуску. Секретарство В. Біднова в КУАК не пройшло непомітно. За майже три роки виконання ним обов'язків управителя комісія значно збагатилася колекцією архівних документів, рукописів, стародруків, музейних експонатів, проводила засідання, на яких зачитувалися і обговорювалися наукові реферати та повідомлення. Світ побачили 4-й (1908) та 5-й (1909) випуски “Летописи”. Власний науковий доробок вченого склав понад десять видрукованих статей²². Найвагомий — книга “Православна Церква в Польщі і Литві”, захищена 34-річним пошукачем в КДА як магістерська дисертація 12 березня 1909 р. Значне за обсягом дослідження — головна праця життя вченого. Створена на базі такого джерельного комплексу як “*Voluntaria legum*” (“Книга законів”) — 9-томного видання пам'яток сеймового законодавства XIV—XVIII ст., що містить “права конституції та привілеї королівства Польського, Великого князівства Литовського і всіх провінцій”, цілої низки серійних видань джерел як “Акты Западной России”, “Акты Юго-Западной России”, “Архив Юго-Западной России”, іноземних наративів, вона визначала чітку періодизацію, реконструювала юридичний статус православної церкви на українських землях — Галичині, Поділлі, Волині, Київщині, що входили до складу Польсько-Литовської держави протягом XIV—XVIII століть²³. Праці була присуджена одна з найпочесніших наукових відзнак Російської імперії — “Макаріївська премія”²⁴.

Захист дисертації відкрив В. Біднову нові перспективи у науковій та педагогічній кар'єрі. Задаючи тон у визначенні напрямів досліджень історичного розвитку краю, він належав до тих, хто створював на його теренах духовну “ауру” українства, що небуденною працею прислужилися відродженню та становленню основ української науки, культури та освіти. Він заглиблюється в історію запорізького козацтва, церкви, змальовує галерею портретів подвижників православ'я, національної ідеї, свободи і незалежності свого народу²⁵. Майже всі його розвідки й нариси написані на підставі архівних матеріалів. В них викладено немало оригінальних поглядів на окремі явища й процеси нашої історії.

Неоціненним є внесок В. Біднова у такі вітчизняні галузі історичної науки, як архівознавство та джерелознавство. Насамперед його увагу привертала пошуки, опис, аналіз, організація збереження та використання архівних документів. Він брав активну участь у оглядах архівів різного рівня, в описуванні предметів церковної старовини в повітових містах Катеринославщини, надавав допомогу установам, закладам, організаціям у збиранні відомчих і позавідомчих документальних історичних матеріалів, сприяв формуванню архівних фондів Катеринославського

музею ім. О. Поля. Інтенсивна пошукова робота В. Біднова уможливила оприлюднення важливих писемних джерел, багато з яких у перебігу соціально-політичних катаклізмів безповоротно втрачено. Тому збірники документів, огляди архівних фондів, численні виписки з архівних матеріалів, зроблені В. Бідновим, нині мають першоджерельне значення надзвичайної цінності. До них належать добірки “Из архивных материалов (Документы конца XVIII — начала XIX в.)”, “Документы, относящиеся к истории Екатеринославской духовной семинарии”, “Материалы для истории колонизации бывших запорожских владений”, “До історії Задунайської Січі”. Серед публікацій чинне місце посідають тематичні матеріали і розвідки, присвячені історії церкви краю: “Определение” архієпископа Платона (Любарского) касательно порядка замещения приходских должностей”, “О построении в с. Анновка деревенской церкви графом А. Безбородко”, “Краткое историческое известие о Славенской епархии, ныне именуемой Екатериненскою, ее архиереях и семинарии. Примечания автора “Известия”.

Значну увагу В. Біднов приділив ордерам та розпорядженням Г. Потьомкіна, видрукувавши, зокрема, такі унікальні документи, як “Распоряжение князя Г. А. Потемкина-Таврического относительно раздачи земель” і “Предложения” князя Г. А. Потемкина-Таврического Екатеринославской казенной палате” (1788 г.), здійснив публікацію документів Січового архіву, знайдених у Катеринославському губернському правлінні. Вчений виявив, опрацював і опублікував такі наративні джерела, як “Автобиография протоиерея Карпа Павловского”, “Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандрита Иакова Вечеркова, впоследствии епископа Саратовского, архиепископа Нижегородского”, “Из переписки Дюка де-Ришелье с архиепископом Иовом (Потемкиным)” та ін. В. Бідновим були підготовлені до друку лист о. Мартіана Григоровича Молодшого, щоденник Родзянка, відомості про останнього кошового Війська Запорізького Калнишевського. Відомо, що дослідник підготував до друку також велику збірку (15 друк. арк.) рідкісних документів з історії Запоріжжя 1765—1775 рр., втрачену у вирі революційних подій. Документи, виявлені вченим, публікувалися не лише в Катеринославі. 1906 р. в “Киевской старине” видрукувана низка пам’яток XVIII ст., підбірка матеріалів з історії Задунайської Січі 1778—1780 рр. 1914 р. в журналі “Україна” та ін. Слід зазначити, що КУАК (як і всі інші) не зосереджувала увагу на виробленні принципів відбору історичних джерел до публікації, створенні науково-методичних рекомендацій подачі текстів тощо. Їхнє друкування велося в міру надходження матеріалів до установи так, як подавав їх дослідник. Лише в працях таких кваліфікованих фахівців, членів КУАК, як В. Біднов та Я. Новицький знаходимо певні передумови археографічного опрацювання текстів історичних джерел, що друкувалися. Не дивно, що матеріал збірника постанов КУАК за перше десятиліття її існування, поданий А. Синявським у 10-му випуску “Летописи” (1915), засвідчив чи не найвищу активність В. Біднова у житті комісії — участь у 25 її акціях. Кількісний показник, за підрахунками автора, є другим після А. Синявського — 38. Для порівняння наведемо внесок інших: Д. Дорошенко — 20 (член КУАК з 1909 р. — В. Л.), Д. Яворницький — 17, І. Вертоградов — 8, В. Пічета — 4. Про місце, яке вчений посідав в ієрархії КУАК, свідчить і кількість виступів на її засіданнях — 9, праць, опублікованих на сторінках “Летописи КУАК” — 32.

Отже, В. Біднов зробив вагомий внесок у розробку методики археографічного опрацювання документів з метою збереження нащадкам великого масиву надзвичайно цінних джерел з історії українського православ’я, запорізького козацтва, Катеринославщини, заселення півдня України іноземними колоністами, біографістики. Водночас він прислужився підготовці кадрів архівістів та джерелознавців. Сучасники поруч з іменами А. Скальковського, Т. Надхіна, П. Єфіменка називали

В. Біднова “одним з найкращих архівістів, щодо запорозької старовини”²⁶. Нині дослідник В. Заруба відносить В. Біднова до тих, кому рівних “в знанні рукописних багатств краю” не було в місті²⁷. Н. Полонська-Василенко, відзначаючи архівознавчу ерудицію В. Біднова, згадувала і про його талант в якості педагога, вченого-наставника. “На превеликий жаль, — зізнавалась вона, — серед істориків та ще більш серед архівних робітників дуже рідко доводилося мені зустрічати таке ставлення до дослідників та ще таких молодих, якою в 1914 році була я”²⁸.

Наукову та педагогічну роботу В. Біднов органічно поєднував з громадсько-політичною діяльністю в заснованому в 1905 р. у місті за його участю товаристві української мови “Просвіта”, що стало головним осередком національного життя цілого регіону. В ньому відбувалися різні за тематичною спрямованістю зібрання, читалися лекції, організовувалися концерти, влаштовувалися вечори тощо. Перебуваючи в епіцентрі національного руху на Катеринославщині, В. Біднов пройшов у товаристві шлях від писаря до його голови, а в квітні 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі обраний членом Української Центральної Ради саме від катеринославської “Просвіти”²⁹.

Разом з братами по духу А. Куличенком, С. Липковським, М. Стасюком, В. Строменком, Д. Яворницьким та іншими закладає “Селянську спілку”, першу в місті україномовну газету “Добра порада”, доля яких була гірка, а час існування — нетривалий.

В. Біднов делегується на регіональні та всеукраїнські політичні форуми. На одному з них, у Полтаві (1905), знайомиться з М. Дмитрієвим, С. Шелухіним, Б. Грінченком. Очоливши науковий осередок “Гурт молоді”, зав’язує з останнім, який головував у видавничому комітеті Київської “Просвіти”, тісні контакти, надсилає Борису Дмитровичу цикл розвідок своїх підопічних з історії української мови, літератури, освіти, козацтва.

Під тиском ієрархів церкви та адміністрації семінарії В. Біднов змушений послабити легальну громадську діяльність.

Матеріальна скрута спонукає його до пошуку нових засобів існування. Крім семінарії, з 1908 р. він викладає історію в старших класах приватної чоловічої гімназії І. Вершиградова, в дівочій гімназії Н. Горковцевої, згодом в мішаній українській гімназії, а також на педагогічних курсах І. Аномфієва, в народному університеті імені Короваєва (на українському відділенні)³⁰.

З 1909 р. після спаду в країні піку політичної реакції українське життя в Катеринославі поступово оживає. До міста прибувають нові патріотичні сили Є. Вировий, Г. Денисенко, Д. Дорошенко, М. Нечипоренко, Ю. Павловський. В. Біднов, не маючи змоги брати участь у відкритих заходах громади, не припиняє, однак, працювати ні в “Просвіті”, ні в місцевому осередку “Товариства українських поступовців”. Друкує свої розвідки в “Киевской старине”, “Літературно-науковому віснику”, катеринославських газетах поступовців, “Епархиальных ведомостях” та “Летописи”. В 1910 р. разом з Д. Дорошенко виступає співзасновником, а згодом і редактором двотижневика “Дніпрові хвилі”. В цю пору до громадської течії активно прилучається і дружина Василя Олексійовича, обдарована письменниця, педагог Любов Євгенівна Шемплинська³¹.

В 1911 р. він прагне вирватись із лабет семінарії, робить спробу влаштуватися викладачем КДА. Та широка ерудиція, педагогічна майстерність в порівнянні з його “сепаратистською неблагонадійністю”, відзначеною обер-прокурором Саблевим³², для царату нічого не вартувала. Тому замість викладати у вищому навчальному закладі талановитий освітянин мусив задовольнятися атмосферою, пронизаною ортодоксальними догматами духовної семінарії. Обрання того ж року приват-доцентом церковної історії історико-філологічного факультету Харківського університету, за сумісництвом, владою також анульовано.

Революція 1917 р. поклати край усім перешкодам і заборонам, які гальмували розвій національного життя. Для В. Біднова розпочинається наступний злет наукової, педагогічної, громадсько-політичної діяльності. Він у центрі подій: на мітингах, зібраннях, з'їздах, засіданнях. У школі запроваджує українознавство. Редагує "Вісник" товариства "Просвіта" та український відділ газети "Наше життя" (орган Катеринославського губерньського земства — В. Л.), очолює місцеве педагогічне товариство (філію Всеукраїнської учительської спілки — В. Л.), керує першою українською гімназією в Катеринославі³³, читає лекції з історії України на катеринославських літніх вчительських курсах, у повітових містах, видає низку популярних книжок з вітчизняної історії. В. Біднов — один з ініціаторів та організаторів у Катеринославі губерньського українського національного з'їзду. На з'їзді ТУП у березні 1917 р. обраний членом Тимчасового ЦК Союзу українських автономістів-федералістів реорганізованого ТУП. З червня 1917 р. — член УПСФ. Долучається до фундації осередків вищої школи України. Його ім'я серед дійсних членів створеного 1918 р. науково-навчального закладу — Київського археологічного інституту, покликано готувати фахівців для архівів, музеїв, бібліотек.

В. Біднова запрошують очолити "кафедру історії церкви взагалі й української зокрема" в Катеринославському російському університеті. Але, довідавшись про організацію в м. Кам'янці-Подільському державного українського університету, влітку 1918 р., після тривалої розмови в Києві з відповідальним за його відкриття Іваном Опієнком, уклавши з ним угоду про надання посади в. о. екстраординарного професора, згодується влитися до його професорсько-викладацького складу. 5 жовтня на нове місце праці вирушає сам, без членів сім'ї. Поступово знайомиться з містом, недалеко, на тій же вулиці, де розташовувався університет, арендує помешкання — одну кімнату. Разом з Л. Білецьким харчується у давнього знайомого, директора учительської семінарії С. Іваницького.

Чи не єдиний з перших викладачів, В. Біднов реально оцінював ситуацію навколо новостворюваного закладу освіти. Впадала в око, відзначав педагог, неприхильність багатьох громадян міста до українства, "іронічне ставлення до справи українського університету й науки..."³⁴.

Після відкриття університету 22 жовтня 1918 р. активно включається в його облаштування. З цією метою їде до Катеринослава. Запрошує тут кілька професорів, асистентів, зокрема і майбутнього проректора М. Хведорова, викладачів О. Оленича та Б. Чернишова³⁵. Виїхати з сім'єю до Кам'янця не вдалося. Неповним її складом, лише із старшим сином Арсеном, в січні 1919 р. вирушає в дорогу. Обирається деканом богословського факультету.

Згуртувавши колектив професіоналів, серед яких кращими названо М. Васильківського (логіка, філософія та психологія релігії), І. Любарського (Святе Письмо Нового Завіту), О. Веселовського (історія Богослужіння та Літургії), Й. Оксіюка (історія Християнської церкви), П. Табінського (Святе Письмо Старого Заповіту та історія старого церковного письма), Ю. Сіцинського (археологія) та ін., домігся того, що факультет став чи не єдиною на той час цілковито національною кузницею кадрів Української православної церкви, де навчалася молодь із різних регіонів України — Поділля, Наддніпрянщини, Наддністрянщини та ін. Сам В. Біднов читав два курси — історію церкви та історію України. Викладачі прагнули не лише озброїти вихованців фундаментальними знаннями, а й створювали для цього всі можливі умови. Так, наприклад, враховуючи побажання студентів, значна частина яких жила із своєї праці, професорська рада університету ухвалила проводити заняття з 14 до 20, а згодом і до 22 годин.

У вільний від педагогічної діяльності час декан не залишав своїх наукових студій. Не відомо достовірно, скільки їх вийшло за два роки з-під пера вченого. За попередніми даними, видрукувані були лише топогра-

фічний опис дніпрових порогів та короткий бібліографічний огляд літератури з українознавства. Завдяки турботі В. Біднова навчальний заклад поповнювався висококваліфікованими викладачами. За його рекомендацією, зокрема, до нього запрошено і экс-міністра закордонних справ уряду Української держави П. Скоропадського, його товариша по Катеринославській ученій архівній комісії Д. Дорошенка³⁶.

В. Біднов, який давно відчував потребу працювати у вищому навчальному закладі, незважаючи на всілякі негаразди воєнної доби, органічно влившись у колектив, працював з притаманними йому захопленням та самовіддачею. Він активний фундатор університетської бібліотеки³⁷, багато зусиль докладає до організації вузівської друкарні, студентських наукових товариств, спілок. Керує радою факультету, дієвий член професорської Ради вузу. У цей час він входить до Кам'янець-Подільської філії Українського національного союзу, до парламентаріїв Ради Республіки, з призначенням Директорією 15 вересня 1919 р. ректора університету І. Огієнка міністром ісповідань УНР, залучається радником міністерства, а з травня 1920 р. наказом голови Директорії С. Петлюри, членом Ради міністра³⁸. В. Біднов головує в комісії з перекладу Святого Письма і Богослужбових книжок українською мовою, яка 1 жовтня 1919 р., згідно постанови Ради Народних Міністрів УНР, розпочала при міністерстві свою діяльність³⁹. Її перші кроки зафіксувала газета "Наш шлях". Вона сповіщала громадськість про початок перегляду "Діяній та Посланій Апостольських, що зроблено Кулішем та Пулюєм"⁴⁰. Результати праці комісії виявлено у бібліотечі міського державного архіву у Кам'янці-Подільському. В п'ятому томі "Записок Кам'янець-Подільського університету", що вважався невидрукованим⁴¹, опубліковано "Єдиний "Новий Заповіт". Діяння Святих Апостолів"⁴². Видруковано в "Записках" не випадково. Із міністерської опіки комісія перейшла під університетську.

Одна за одною в періодиці з'являються відозви, статті В. Біднова публіцистичного, на злобу дня, та історичного характеру, такі як "Т. Шевченко та справа українізації церкви", "Українська школа", "Освіта на Україні", "Історичний календар. 50-років смерті протоієрея Поділля Василя Гречулевича" та ін.⁴³

Після захоплення денікінцями Києва президія українського православного Кирило-Мефодіївського Братства евакуювалася до Кам'янця⁴⁴.

Тут Братство очолив В. Біднов. За його головуванням об'єднання сприяло впровадженню в церковне життя політичної лінії Директорії, міністерства ісповідань, викривало антиукраїнську пропаганду і дії про-російського духовенства, брало активну участь у розробці законопроектів релігійного характеру тощо. Воно мало значний вплив не лише на широкий загаль, але й на уряд УНР. Саме за його рекомендацією І. Огієнка призначено міністром ісповідань⁴⁵. Братство організувало в Кам'янці першу українську православну парафію, головою ради якої було обрано В. Біднова⁴⁶. Бере участь у часописах "Життя Поділля", "Новий шлях", "Наше слово", "Робітнича газета", журналі "Освіта".

Доля богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, його декана, була сповнена тим же драматизмом, що і Української держави. Зміна військового стану, неодноразова окупація протиборчими силами Кам'янця призводили до переїздів Василя Олексійовича. Після закриття більшовиками 30 квітня 1920 р.⁴⁷ факультету, він з військовими частинами УНР покидає місто. Під час літньо-осінньої кампанії редагує польову армійську газету⁴⁸. При цьому стійко зносить усі мінливості військових перегонів. Однією з них був арешт більшовиками, який загрожував йому навіть розстрілом. Тільки наступ українського війська Директорії запобіг трагічному фіналу його життя⁴⁹.

14 листопада 1920 р. емігрує до Польщі. Разом з інтернованими українськими вояками розділяє убогість та скруту табірної життя. Не

покладаючи рук, працює в освітніх організаціях Ланцута й Ченстохова. На початку 1921 р. виступає ініціатором створення, а згодом — обирається ректором першого на еміграції українського народного університету⁵⁰. У Олександрові Куявському, а згодом у Щепіорні В. Біднов із священником П. Білоном редагує “Релігійно-науковий вісник”, на сторінках якого вміщує кілька власних праць про автокефалію церкви в Україні, про гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Виговського. При кожній нагоді повертається до праці в міністерстві ісповідань. Користується авторитетом і довірою у міністра І. Огієнка. Саме тому отримує найвідповідальніші, часто конфіденційні доручення. Одне з них ледь не закінчилось нещастям. Наказом № 51 від 26 липня 1921 р. В. Біднов з метою виявлення настроїв і позицій священослужителів Володимир-Волинського, Дубно, Ковеля, Крем'янця, Луцька, Рівного щодо релігійної політики уряду УНР і забезпечення її підтримки, напередодні з'їзду православних приходів Польщі, скликаного на 14 серпня, вирушив з Тарнова, першого українського урядового центру, у відрядження. 27 липня ввечері у Бродях його арештовує польська влада. Документи свідчать про надзвичайну активність І. Огієнка щодо звільнення колеги. Уже 28 липня він надсилає директору департаменту поліції Польщі телеграму, в якій вимагає вжити негайних заходів, щоб звільнити професора В. Біднова⁵¹. Наступного дня міністр внутрішніх справ УНР в екзилі іншою телеграмою інформується І. Огієнком: “...я отримав телеграму, що проф. Біднов затриманий в Бродях. Ласкаво прошу Вас Високоповажний п. Міністре вжити всіх заходів, щоби проф. Біднов був негайно випущений”⁵². Подібне клопотання було надіслано і керуючому справами Директорії⁵³.

Завдяки спільним зусиллям І. Огієнка та українського уряду в екзилі Василя Олексійовича звільняють. Та неприємна подія ніяк не вплинула на виконання ним службових обов'язків. В. Біднов енергійно втручається в релігійні процеси, які відбуваються в Крем'янці.

Працюючи в державних органах, місяцями не отримує платні. На утриманні у нього син, що готувався продовжити навчання у вищому навчальному закладі. Професор змушений просити дозволу на тримісячну відпустку для підробітків. Глибоко шануючи соратника, близько переймаючись його турботами, І. Огієнко дає розпорядження виплатити місячну заборгованість заробітної плати та надає двомісячну відпустку з утриманням в штаті міністерства “з повною оплатою”⁵⁴.

В. Біднов повертається в Крем'янець. Розпочавши службу в духовній семінарії, назавжди припиняє всяку державну і політичну діяльність, та не полишає наукової і редакторської роботи.

В Крем'янці редагує видання Волинської духовної консисторії журнал “Православна Волинь”, що виходив двічі на місяць. Публікує власні матеріали: рецензію на книгу Д. Дорошенка “Курс історії України для вищих клас середніх шкіл” (Відень — Київ, 1921), статтю, присвячену пам'яті гетьмана війська Запорізького оборонця православ'я Петра Конашевича-Сагайдачного, роздуми з проблем становлення Української автокефальної церкви тощо⁵⁵. Повний навчальний рік, незважаючи на постійні вимоги польського уряду до єпископа Діонісія звільнити професора, як “політичного діяча самостійно-українського напрямку і неприхильного до Польщі”⁵⁶, він ніс знання і рідне слово майбутнім слугам Божим. Це дало можливість після тривалих митарств пристойно існувати, а головне, забезпечити можливість навчання сина в празькій вищій технічній школі⁵⁷.

Ще 25 травня 1922 р. він приймає іспит з свого лекційного курсу. Присутній на них інспектор В. Сцебура повідомляв Управління Волинського шкільного округу: “Приймали іспити і відповідали русинською. Звертав увагу на поділ церкви на московську і київську, т. зв. українську. Докладно мовилося про діяльність православних братств на Волині, Поділлі і в Галичині проти підступів унії і католицизму. Предмет

вихованні знають”⁵⁸. Передостаннє речення і поставило крапку в майже річному протиборстві офіційної влади та православної єпархії.

З Крем'янця В. Біднов вирушає до Чехії, де поповнює численну празьку українську колонію. Тут обирається професором історії української церкви, в 1926—1927 та 1928—1929 навчальних роках — деканом філософського факультету Українського вільного університету⁵⁹. Одночасно викладає історію України, веде курси історії Запоріжжя та Степової України. Читає лекції в Українській господарській академії у Подєбрадах.

За сприяння вченого створюється студентське “Товариство української культури”, в якому часто читає лекції. Разом із сином Арсеном співпрацює у журналах “Український студент”, “Студентський вісник”, “Тризуб” та ін.⁶⁰ Вливається у групу фундаторів Музею визвольної боротьби України, входить до складу його управи. В. Біднов один із шести професорів філософського факультету УВУ (Д. Антонович, П. Андрієвський, Д. Дорошенко, О. Колесса, В. Шербаківський), засновників історико-філологічного товариства (23 травня 1923 р.), на першому засіданні якого 7 червня йому надано почесне право виголосити доповідь “Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа”. 13 червня обирається секретарем товариства, обов'язки якого виконував протягом шести років до переїзду у Варшаву. Він організатор в рамках товариства — “Ліги української культури”. Зусиллями Д. Антоновича та В. Біднова наукове об'єднання оформилося структурно та організаційно, його діяльність набула форм регулярності. Завдяки вмільому керівництву, товариство навіть за складних і несприятливих еміграційних обставин, об'єднавши навколо себе фахівців у галузі історії, філології, філософії, археології, етнографії й інших наук розвивалося, виконувало значну наукову працю. По кількості засідань та обговорених на них наукових викладів йому не було рівних. В огляді “Сто наукових засідань істор.-філол. Т-ва” В. Біднов наводив порівняння його праці з іншими українськими науковими об'єднаннями. “Одеське Общество історії і древностей, — читаємо там, — засноване в 1839 р., до 5 травня 1897 р. себто за 58 літ існування мало 305 засідань... Історичне Общество Нестора Літописця в Києві в 1898—99 рр., маючи 148 членів, впорядило всього 11 засідань (в тому числі 2 адміністративних) з 18 докладами, в 1902—1903 рр. теж 16 засідань (з них 3 адміністративних), а докладів прочитано 31. Катеринославська Архівна Комісія, що 1903—1916 рр. випустила 10 книжок своєї “Летописи” (кожна книжка аркушів 15-ти), мала 1905 р. — 2 засідання, в 1906 р. — 1 засідання, в 1907 р. — 2 засідання; пізніше більше чотирьох засідань на рік вона не мала. Найстарша українська наукова установа — “Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові” за три роки (1923—1925) в своїх двох секціях — історико-філософській та філологічній, що нараховують в собі членів 60 українців та 33 чужинців — відбула 41 засідання, на яких заслухано 43 доклади”⁶¹. Історико-філологічне товариство у Празі за час секретарства в ньому В. Біднова з 1923 по 1929 рр. провело понад 140 засідань, на яких заслухано близько 220 доповідей⁶². Сам Василь Олексійович за 12 перших років його існування подав до нього понад 30 рефератів, половина з яких досі не оприлюднена. У рукописах залишилися студії про Д. Багалія, М. Костомарова, І. Котляревського, Я. Новицького, Г. Сковороду та ін.⁶³

Огляд наукової праці В. Біднова в еміграційний період зроблено в розвідках С. Наріжного та В. Ульяновського. Зазначимо лише, що відсутність необхідних для досліджень архівних джерел та літератури повертає вченого більше до прозографічних студій й історіографічних оглядів, написання рецензій та спогадів. Залишилися примітні, з елементами мемуаристики його твори про В. Антоновича, О. Лазаревського, Є. Сіцінського, спогади про А. Кашенка, О. Кониського, М. Петрова. Вірний справі свого життя, він і за кордоном поглиблює попередні студії з історії православної церкви. Звертається до акту прокляття (анатеми) геть-

мана Івана Мазепи, присвячує цьому окрему розвідку⁶⁴. У Варшаві, до якої переїхав у січні 1929 р. з нагоди обрання професором теологічного факультету університету, виконує обов'язки секретаря Комісії з перекладу українською мовою Святого Письма і Богослужбових книг при Українському науковому інституті. Співпрацює і з іншими науковими інституціями, зокрема НТШ у Львові.

Неодноразово бере участь у значних наукових форумах — першому з'їзді слов'янських етнографів і географів, міжнародному з'їзді бібліологів (1926), слов'янському з'їзді філологів (1929), виступав на першому (1926) та другому (1932) українських наукових з'їздах й ін.

Еміграція не могла не позначитися на світовідчутті В. Біднова. У перші роки перебування за кордоном, опинившись поза етнічними кордонами УСРР, Василь Олексійович мав надію “призвичаїтися” до нових умов і в 1923 р. ще ніяк не вірив у добровільне повернення в Україну постаті такого масштабу, як М. Грушевський, що жваво обговорювалося українцями⁶⁵. Та минув рік. І він сам вже звертається до побратима по КУАК на той час киянина Антіна Синявського за допомогою “повернутися з своєї командировки додому”⁶⁶. Останній, пояснюючи, що в Києві цього зробити неможливо, просить Д. Яворницького з'ясувати в Катеринославі ставлення до емігранта, віднайти можливість обрати В. Біднова хоча б на одну із посад в історичному музеї. Не судилося. Скитальницька доля міцно захопила в свої лещата й Василя Олексійовича, наповнюючи його життя нестерпним сумом за втраченим рідним краєм, друзями, повноцінною науковою та науково-організаційною працею, неможливістю здійснювати їх у Польщі та Чехії. Туга ця із року в рік посилювалася і віддзеркалювалася в кореспонденції. Найдорожче для мене залишилося там, коло Вас, пише він Д. Яворницькому. “Давно-давно вже нічого не знаю про Вас, і був би дуже влячний Вам, якби Ви черкнули хоч пару слів. Всяка вісточка з милої Батьківщини являється водою цілющою на чужині. Сумно, сумно тут, та ще й самотньому, що поніс страшну, непоправну втрату... навіть не можу тепер працювати, так важко і гірко! Хоч би кістки скласти на Рідній, Святій Землі!”⁶⁷ Лист датовано 22 вересня 1929 р. Більше року минуло з часу трагічної смерті сина Арсена, який утопився у Влтаві на початку липня 1928 р. і назавжди залишився на Ольшанському цвинтарі у Празі⁶⁸. Та біль не полишав батька. Незабаром, 1930 р., ще одна звістка затьмарила і без того сповнене суму життя вченого. У сфальсифікованому більшовицьким режимом судовому процесі над так званою “Спілкою визволення України” серед засуджених він знайшов прізвище вчительки з Дніпропетровська — Л. Є. Беднової⁶⁹. Ця звістка остаточно підкосила душевні сили і здоров'я професора. Мине ще кілька років, він майже втратить зір і можливість плідно працювати. Чи не найдорожчими людьми в цей час для нього були Катерина Михайлівна та Дмитро Володимирович Антоновичі у Празі та Олександр Гнатович Лотоцький у Варшаві. Вони були останніми, хто зігрів його теплом ширості, турботи, співчуття. Саме О. Лотоцького, згасаючи, просив виконати останню свою волю — поховати тихо, без гучних промов і вінків⁷⁰. Що і було виконано. 1 квітня 1935 р. о 8.30 годині ранку в шпиталі Св. Роха В. О. Біднова не стало⁷¹. Поховано три дні по тому 4 квітня на Вольському православному цвинтарі у Варшаві, де через два роки поруч знайде свій останній притулок і дружина давнього його товариша, однодумця, соратника Івана Івановича Огієнка — Домініка Данилівна⁷².

Українська діаспора по світові жалобними зібраннями та панахидами в православних церквах відгукнулася на смерть одного із своїх духовних світочів. Вінком на його могилу стала низка спогадів та відгуків, засідань української громадськості.

Зокрема, 30 квітня у Празі відбулося траурне засідання Українського історико-філологічного товариства, що готувалось напередодні як ювілейне з планом проведення 26 березня або 2 квітня. Доповіді про вчено-

го мали зробити Д. Антонович, С. Наріжний, Д. Дорошенко. Два перших у залі, прикрашеному портретом (див.: с. 25), виконаним Катериною Антонович, їх проголосили. Останній, через несподіване занедужання, виступити не зміг⁷³, опублікувавши матеріал у спеціальному випуску товариства⁷⁴. Вшанувати пам'ять В. Біднова і співробітники Українського наукового інституту у Варшаві⁷⁵. Поцінуючи В. О. Біднова, промовці відзначили високу ерудицію вченого, жагу до науки, "якою жив", ґрунтовність досліджень, вагомість затишеної наукової спадщини⁷⁶. В. Прокопович відзначав, що Василь Олексійович людина науки. Ця своєрідна постать, свідчив сучасник, ніби "не од миру сього... Многотрудне життя його присвячене було одному — Україні. Блаженні ті, що мають чисте сумління, свідомість виконаного перед рідним краєм обов'язку"⁷⁷.

Київ

- ¹ Див.: Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького (далі ДІМ), ф. 23, спр. 65, КП. — 38—715, арк. 727.
- ² Див.: І. Липовецький. Похорон проф. В. Біднова. (Лист із Варшави) // Тризуб. — 1935. — Ч. 16. — С. 7—8; В. Прокопович. Пам'яті В. О. Біднова // Тризуб. — 1935. — Ч. 30—31. — С. 4, 6.
- ³ Дорошенко Дмитро. Життя й громадська діяльність проф. В. О. Біднова // Пам'яті професора Василя Біднова. Засідання Українського історично-філологічного товариства в Празі дня 30 квітня 1935 року. — Прага, 1936. — С. 5.
- ⁴ Див.: Ульяновська С., Ульяновський В. Василь Біднов // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. — 1993. — С. 515.
- ⁵ Див.: Записки наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1900. — Т. XXXIII. — 6. Бібліографія (рецензії й справоздання). — С. 8—10.
- ⁶ Наріжний Симон. Наукова праця проф. В. О. Біднова // Пам'яті професора Василя Біднова. Засідання Українського історично-філологічного товариства в Празі дня 30 квітня 1935 року. — Прага, 1936. — С. 14.
- ⁷ Прокопович В. Пам'яті В. О. Біднова // Тризуб. — 1935. — Ч. 30—31. — С. 3.
- ⁸ Див.: Ульяновський В. І. В. О. Біднов // Український історичний журнал. — 1992. — № 10—11. — С. 81.
- ⁹ Див.: Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (1904—1905) // Бібліографічний довідник (Укладачі: С. В. Абросимова, О. І. Журба, М. В. Кравець), — К., 1991. — С. 31.
- ¹⁰ Земський Ю. С. До питання про діяльність В. О. Біднова на Катеринославщині // Інтелігенція: суть, історичні долі, перспективи. Тези доповідей. — Дніпропетровськ, 1996. С. 186—187.
- ¹¹ Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (далі — ЛЕУАК. — 1915. — Вып. 10. — С. 28.
- ¹² Беднов В. Краткие сведения об архивах Самарского Пустынно-Николаевского монастыря // Труды тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе 1905. — М., 1908. — Т. 2. — С. 176—177.
- ¹³ Там само. — С. 180—181.
- ¹⁴ Там само. — С. 185—196.
- ¹⁵ ЛЕУАК. — 1915. — Вып. 10. — С. 29—30.
- ¹⁶ Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, відділ рукописів (далі ІМФЕ), ф. 4—3, од. зб. 94, арк. 7 зв., 11.
- ¹⁷ Там само, арк. 9 зв., 10.
- ¹⁸ Там само, арк. 14.
- ¹⁹ Там само, арк. 10 зв.
- ²⁰ Див.: Заруба В. М. Постаті. — Дніпропетровськ, 1993. — С. 32.
- ²¹ ЛЕУАК. — 1915. — Вып. 10. — С. 36.
- ²² Див.: Список наукових публікацій проф. В. О. Біднова // Пам'яті професора Василя Біднова... — С. 29. Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (1904—1915). Бібліографічний довідник. — К., 1991. — С. 8—10.
- ²³ Див.: Наріжний С. Назв. праця. — С. 14—17.
- ²⁴ Василь Біднов // Свято Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С. 4.
- ²⁵ Абросимова С. Людина духу та вищих небуденних вимог (життя і творчість Василя Біднова) // Монастирський острів. — 1994. — Ч. 2. — С. 124—136.
- ²⁶ Наріжний С. Назв. праця. — С. 19.
- ²⁷ Заруба В. М. Назв. праця. — С. 32.
- ²⁸ Цит. по: Заруба В. М. Назв. праця. — С. 32.
- ²⁹ Див.: Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. — К., 1998. — С. 67.
- ³⁰ Василь Біднов // Свято Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С. 4.
- ³¹ ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 46, арк. 13.
- ³² Василь Біднов // Свято Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С. 4.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Біднов В. Перші два академічні роки Українського державного університету в Кам'янці-Подільському. Уривок із спогадів // Кур'єр Кривбасу. — 1997. — № 69—70. — С. 66.

- ³⁵ Міський державний архів у Кам'янці-Подільському, ф. р. 582, оп. 1, спр. 13, арк. 40–42.
- ³⁶ Біднов В. Перші два академічні роки... — С. 68.
- ³⁷ Міський державний архів у Кам'янці-Подільському, ф. р. 582, оп. 1, спр. 3, арк. 8–8 зв., спр. 101, арк. 119–120; оп. 2, спр. 135, арк. 4.
- ³⁸ ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 2, спр. 63, арк. 3.
- ³⁹ ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 26, арк. 2.
- ⁴⁰ Комісія по перекладу Св. Письма на українську мову // Наш шлях. — 1919. — 23 листопада. — С. 3.
- ⁴¹ Див.: Ульяновська С., Ульяновський В. Назв. праця. — С. 522.
- ⁴² Єдиний "Новий заповіт". Діяння Святих Апостолів в перекладі на українську мову. Праця комісії в справі перекладу Св. Письма на українську мову при Богословському факультеті Кам'янець-Подільського державного українського університету // Записки Кам'янець-Подільського університету. Кам., Подільськ, 1920. — Т. 5. — С. 3–69.
- ⁴³ Біднов В. Шевченко та справа українізації церкви // Наш шлях. — 1920. — 10 березня. — С. 3; Українська школа // Життя Поділля, 1918. — 26 грудня; Освіта на Україні // Свято Поділля. — 1918. — 22 жовтня. — С. 4–5; Історичний календар // Наш шлях. — 1920. — 15, 16 червня.
- ⁴⁴ Андрусиниш Богдан. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібник. — К., 1997. — С. 114–117.
- ⁴⁵ Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канава // Наша культура. — 1936. — Кн. 3. — С. 233.
- ⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 2, спр. 63, арк. 1.
- ⁴⁷ Міський державний архів у Кам'янці-Подільському, ф. р. 582, оп. 1, спр. 10, арк. 30.
- ⁴⁸ Прокопович В. Назв. праця. — С. 4.
- ⁴⁹ Дорошенко Д. Назв. праця. — С. 9.
- ⁵⁰ Ульяновський В. Василь Біднов // Український історичний журнал. — № 10–11. — С. 87.
- ⁵¹ ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 2, спр. 63, арк. 7.
- ⁵² Там само, арк. 8.
- ⁵³ Там само, арк. 9.
- ⁵⁴ Там само, арк. 12–13.
- ⁵⁵ Цит. по: Чабан М. Крем'янецькі сторінки біографії Василя Біднова // Студії з архівної справи та документознавства. — 1998. — Т. 3. — С. 104–110.
- ⁵⁶ Там само.
- ⁵⁷ Дорошенко Д. Назв. праця. — С. 11.
- ⁵⁸ Чабан М. Назв. праця.
- ⁵⁹ Наріжний Симон. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома війнами. — Ч. 1. — Прага, 1942. — С. 123.
- ⁶⁰ Там само. — С. 117–118; Тризуб. — 1935. — Ч. 30–31. — С. 5.
- ⁶¹ Там само. — С. 202.
- ⁶² Там само. — С. 201.
- ⁶³ Наріжний С. Наукова праця проф. В. О. Біднова... — С. 13.
- ⁶⁴ Біднов В. Церковна анатема на гетьмана Івана Мазепу // Мазепа. — Варшава, 1938. — Т. 2. — С. 38–56.
- ⁶⁵ Мищик Ю., Абримова С. "Найдороще для мене зосталося там, коло вас..." (Листи Василя Біднова до Дмитра Яворницького) // Київська старовина. — 1933. — № 2. — С. 13.
- ⁶⁶ Див.: Заруба В. М. З вірою в українську справу: Антін Степанович Синявський. — К., 1993. — С. 126.
- ⁶⁷ Мищик Ю., Абримова С. Назв. праця. — С. 18.
- ⁶⁸ Дорошенко Д. Назв. праця. — С. 10.
- ⁶⁹ Див.: Балабальченко А. "СВУ": Суд над переконанням // Вітчизна. — 1989. — Ч. 11. — С. 156–175–179; Антоненко Давидович Борис. СВУ // Неопалима купина. — 1994. — № 1. — С. 31–66.
- ⁷⁰ Липовецький І. Назв. праця. — С. 7.
- ⁷¹ Огієнко І. В. Біднов // Наша культура. — 1935. — Кн. 1. — Арк. 62.
- ⁷² Див.: Наша культура. — 1937. — Кн. 5. — С. 244.
- ⁷³ Пам'яті проф. В. Біднова // Український тиждень. — 1935. — Ч. 21. — С. 1.
- ⁷⁴ Див.: Пам'яті професора Василя Біднова. Засідання Українського історично-філологічного товариства в Празі дня 30 квітня 1935 року. Прага, 1936. — 31 с.
- ⁷⁵ Див.: Тризуб. — 1935. — Ч. 16. — С. 8.
- ⁷⁶ Див.: Ульяновський В. Назв. праця. — С. 90–91.
- ⁷⁷ Прокопович В. Назв. праця. — С. 6.

КИЇВУ

Твого я не чую гомону,
О місто величне моє, —
Лише в ароматі спомину
Серце потіху п'є.

Ти послане нам і позначено
Дотиком вишніх крил;

Був перший твій камінь освячений
Любов'ю надземних сил.

Дар безлічі весен і осень
Ще приймеш, як вічності син,
Ще ранок, живий і росяний,
Відродження — прийде він — ..

Михайло Орест